

На правах рукопису

МІНОСЯН АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

**СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
У ІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

(Історіографія проблеми)

07.00.01 — Історія України

**Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Дисертація в рукопис.

Робота виконана у секторі історичних дисциплін Харківського державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ОЛІЛНИК Микола Миколайович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор ЯКУНІН Віктор
Кузьмич
кандидат історичних наук ДЯЧОК Олег Олександрович

Провідна установа: Харківський військовий університет

Захист відбудеться "15 травня" 1996 р. о 13⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.15 по присвоєнню
вченого ступеня кандидата історичних наук в Дніпропетровському
державному університеті /320265, м.Дніпропетровськ, пр.Гагаріна,
72/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "8" "квітня" 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

Тутік Л.С.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00740609 (Q)

В. Стефаніка
України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історія кожного народу, його духовна і матеріальна спадщина становить найцінніший скарб у системі загальнолюдських цінностей. Сьогодні відбуваються якісні зміни масової свідомості українського народу, десятки років ізольованого від будь-якої інформації, розширюються межі глибини, реальність стає плюралізм ідеологій. Розпад СРСР дав Україні унікальну можливість розв'язати питання про національну незалежність мирним шляхом.

Державний суверенітет бачиться тепер єдиною запорукою оновлення і позитивних змін у житті кожної людини. Однак успіхи і перспективи подальших політичних, соціально-економічних і культурних перетворень будуть прямо залежати від відродження історичної пам'яті, повернення з багаторічного небуття безцінного національного досвіду. Саме сьогодні, в умовах відродження нації і держави, найнагальнішою потребою є ознайомлення небайдужого громадського загалу з історією становлення українського державотворення, яка вчить поваги до минулого і турботи про майбутнє, без чого неможливе наше входження у цивілізоване суспільство.

Більш ніж тисячолітня історія українського народу свідчить про можливість набуття власної динамічної основи діяльності нації як історичного суб'єкта, виступає правдивим і моральним гарантом досягнення цілісності єдиного національного організму і права на здобуття державної незалежності. Як писала видатний український історик Н.Полонська-Василенко, "історія України дає багато прикладів, коли здавалося, що вже вона остаточно переможена, знищена, що її немає й не буде, - але минає

час, і вона виходила знову на історичний кін оновлена і жива"¹.

Актуальність проблеми бачиться в необхідності органічного поєднання усього, що стосується історичного розвитку українського народу та його території, розкриття боротьби українців на відміну від доктрин та концепцій, що існували, як безперервна еволюція - від найдавніших часів і аж до сьогодні - на національно-державній основі.²

Розробка і широка популяризація матеріалів з українського етносу і національної державності вкрай необхідна і для більш глибокого усвідомлення значимості нашої історії в контексті світової цивілізації, а також і тому, що й досі висловлюються подив і протест щодо самого поняття "Українська держава", а українська нація зображується як складова частина російської, одна з її етнічних великих груп.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю вивчити і проаналізувати тенденції і проблематику сучасних досліджень, визначити ступінь впливу їх на використання історичного досвіду у розбудові сучасної української держави.

Хронологічні рамки дослідження, обрані нами, пояснюються тим, що дозволяють проаналізувати історичний процес державотворення в Україні, починаючи від її витоків з часів Київської Русі до відродження ідеї незалежності і самостійності на початку ХХ ст., розкрити основні тенденції і напрямки відродження боротьби за суверенітет і державність цього періоду в історичній літературі.

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х тт. - Т. 2. - К., 1992. - С. 546.

² Див: Швидько Г. Історія Гетьманщини XVII-XVIII ст. у висвітленні "Українського історика" // Український історик.- 1994.- № 1-4. - С.57.

Ступінь наукової розробки теми. Українська державна традиція спирається на багатовічний досвід, яким ми маємо керуватися сьогодні. У вітчизняній історіографії нагромаджено величезний масив літератури з різних проблем боротьби українського народу за суверенітет і державність. Перш за все слід згадати пам'ятки світового значення – давньоруські літописи, які містять найважливіший для розуміння того часу фактичний матеріал. Велику цінність становлять козацькі літописи Самовидця, Г.Грабянки, С.Величка. Вони стали невичерпним джерелом історії України другої половини ХУІ – поч. ХУІІІ ст. В концепції автора "Літопису Самовидця" проглядаються вже "автономістські козацько-українські настрої"¹, а літопис Грабянки цікавий насамперед тим, що відбиває думки ідеолога козацької старшини кінця ХУІ – початку ХУІІІ століть, яка прагнула зберегти автономію України і разом з тим дивилась на себе як на національний провід. Не менше значення має і праця С.Величка, який дав детальну характеристику подій Визвольної війни 1648–1654 років.

Крім літописів та різноманітних хронік цікавий матеріал, який стосується вказаної проблеми, міститься у працях іноземних дослідників про Україну, зокрема у мемуарах Г.Боплана, П.Шевальє, П.Алепського та ін. Так, батьківщиною козацтва, наприклад, Боплан вважає Київську землю "...саме звідсиль, – пише він, – пішов той благородний люд, який називається нині запорізькими козаками і котрий протягом кількох уже літ заселяє різні місця уздовж Дніпра"². Це і є свідченням безперерв-

¹ Марченко М.І. Українська історіографія /з давніх часів до середини ХІХ ст./ – К., 1959. – С. 49.

² Боплан Г. Опис України. – Львів, 1990. – С. 24.

ної історії української державності, початок якої ми справедливо пов'язуємо з Київською державою.

Вершиною і логічним підсумком козацької історіографії стала знаменита "Історія Русів", що з'явилася на рубежі ХУІІ-ХІХ століть. Головними ідеями її були право народу на самостійний державно-політичний розвиток і боротьбу за свободу й незалежність.

Важливе значення для становлення історіографічних досліджень про українську державність мали праці Г.Показа "Описание о Малой России" /1751 р./, П.Симоновського "Краткое описание о козацком малороссийском народе" /1765 р./, С.Лукомського "Собрание историческое" /1770 р./, Як зауважував Д.Дорошенко у своєму "Огляді української історіографії", великою заслугою цих істориків було те, що вони твердо поставили питання про початок історії України та її народу від княжої доби до ХУІІ ст.

З історичних досліджень ХІХ ст., в яких простежується ідея національної самобутності, виділимо праці Д.Бантйша-Каменського, М.Костомарова, В.Антоновича, Д.Яворницького та інших^І.

^І Бантйш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. - К., 1993; Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. - К., 1990; Костомаров Н.И. История Украины в жизнеописаниях выдающихся ее деятелей. - К., 1991; Костомаров Н.И. Закон божий /книга буття українського народу/. - К., 1991; Костомаров Н.И. Мысли о федеративном начале в Древней Руси // Укр. істор. журн. - 1993. - №№ 10-11; Антонович В.Б. Коротка історія козаччини. - К., 1991; Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні. - К., 1991; Антонович В.Б., Бец В.А. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах // Укр. істор. журн. - 1990-91; Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У 3 тт. - К., 1990-1991 та ін.

На користь українського державоутворення слід розглядати відображення історичних подій у Т.Шевченка, І.Франка та ін., їх титанічну працю зі створення гуманістичного потенціалу нації, пробудження і поширення ідей українства.

Безцінний матеріал зібраний у творчій спадщині М.С.Грушевського¹, праці якого є одночасно і джерельною базою для дослідника. Саме він першим обґрунтував історико-неперервний процес українського життя, довів підставність намагань свого народу мати самостійну і незалежну державу. Серед його праць головне місце посідає всевітньо відома "Історія України-Русі", перевидання якої відбувається сьогодні².

Початок ХХ ст. знаменується становленням нового напрямку історичних досліджень - державницької школи, започаткованої В.Липинським, праця якого "Листи до братів-хліборобів" по праву вважається "державницьким Євангелієм України"³. В своїх працях він і інші дослідники С.Томашівський, Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко, А.Яковлів та ін. велику увагу приділяють піднесенню національно-державної свідомості, пошуку шляхів

¹ Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. - К., 1992; Грушевський М.С. Історія України. - К., 1991; Грушевський М.С. На порозі нової України. Гадки і мрії. - К., 1991; Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991; Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. - К., 1990 та ін.

² Грушевський М.С. Історія України-Русі: В II тт. - Т. I-III - К., 1990-1995.

³ Див.: Смолій В., Ричка В. В'ячеслав Липинський та його праця "Україна на переломі. 1657-1659" // Укр. істор. журн. - 1992.-№ 2. - С. 142.

розв'язання проблеми становлення української державності¹.

Заслугує уваги робота українських істориків під час перебування України у складі СРСР. В цей період відбувалося збагачення джерелознавчої бази, з'явилися великі фундаментальні узагальнюючі праці². Звичайно, тогочасні уявлення про українську державність мало відрізнялись від русоцентристської схеми, за якою вся історія українського народу зводилася до його віковичного "бажання" возз'єднатись з російською державою. Елементарно нехтувались питання формування української державності, однобічно і здебільшого негативно зображувалась діяльність українських партій і рухів, окремих державних діячів та ін.

Однак і в ці часи з'являлись праці, які звертали на себе увагу науковців, ґрунтовним аналізом у висвітленні питань української державності³.

¹ Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в ХУІ-ім столітті // Укр. істор. журн. - 1992. - № 2, 4-5; Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 тт. - К., 1991; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 тт. - К., 1992; Яковлів А. Українсько-московські договори в ХУІ-ХУІІ віках // Укр. істор. журн. - 1993. - № 4-6 та ін.

² Історія Української РСР: У 2 тт. - К., 1967-1968; Історія Української РСР: У 8 тт. - К., 1977-1979; Істориографія історії Українової ССР. - К., 1986 та ін.

³ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. - К., 1984; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. - К., 1954; Голобуцький В. Запорізька Січ в останні часи свого існування /1734-1745/. - К., 1961 та ін.

Праці оучасних українських дослідників, написані на більш високому науковому рівні, на основі значної кількості нових історичних джерел, послужили добротною основою для створення наукових досліджень з історії української державності. Предметом підвищеного наукового інтересу багатьох істориків, філософів, юристів, фахівців державного права стали проблеми виникнення першої української держави, історико-правові аспекти українсько-російських державних відносин, формування інститутів влади у 1917-1920 рр. та ін.¹ Знайшли висвітлення у новітній українській історіографії і питання про діяльність окремих представників українського державотворення, зокрема Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Орлика та ін.²

Останнім часом вийшли праці, які відрізняються бажанням відійти від традиційного вивчення багатьох проблем історії України, відпрацювати нові методологічні підходи, простежити ди-

¹ Толочко П.П. Древняя Русь: очерки социально-политической истории. - К., 1987; Його ж. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII-XIII вв. - К., 1980; Брайчевський М.Ю. Утверждение христианства на Руси. - К., 1989; Мицик Ю. Украинские летописи ХУП в. - Днепр-к, 1987; Ричка В.М. За літописним рядком: іст. оповіді про Київ. Русь. - К., 1991; Смолій В.А. Формування соціальної свідомості на родних мас України в ході класової боротьби: Друга половина ХУП-ХУІІІ ст. - К., 1985; Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. - К., 1991; Брайчевський М. Конспект історії України. - К., 1993 та ін.

² Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. - К., 1993; Мазепа - людина й історичний діяч. - К., 1991; Боршак І., Мартель Р. Іван Мазепа: життя й пориви великого гетьмана. - К., 1991; Крупницький Б.Д. Гетьман Пилип Орлик /1672-1742/: його життя і доля. - К., 1991 та ін.

наміку еволюції процесу української державності¹. В них з врахуванням уроків минулого формуються нові критерії і оцінки шляху українського народу до власної державності, узагальнені причини і фактори, що заважали реалізації цієї найважливішої проблеми. Не менше значення з погляду на проблему мала публікація документів у збірниках². Велику роль для дослідження даної теми відіграли також матеріали, які було надруковано в наукових журналах, насамперед, таких, як "Український історичний журнал", "Київська старовина", "Дзвін", "Державність", "Розбудова держави" та ін.³ Посиленню науковості історичних досліджень оприяли "круглі столи", проведені редакціями цих журналів, наукові конференції, присвячені найбільш актуальним проблемам вітчизняної історії, серед яких важливе місце належить і проб-

¹ Кульчицький В.С., Настяк М.І., Тицій Б.Й. З історії української державності. - Л., 1992; Шляхи до української державності. - К., 1992; Кондратюк В.О. Державність України /1917-1920/. - Л., 1992; Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. - К., 1994; Іван Мазепа і Москва. - К., 1994; Толочко А.П. Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология. - К., 1992; Петров В. Походження українського народу. - К., 1992; Мельник Л.Г. Боротьба за українську державність /XVIII ст./. - К., 1995 та ін.

² Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Зб. документів. - К., 1970; Селянський рух на Україні. Середина XVIII - перша чверть XIX ст. Зб. документів і матеріалів. - К., 1978 та ін.

³ Солдатенко В.Ф., Сиволоб Ю.В. Передумови і зародження української національної ідеї // Укр. істор. журн. - 1994. - № 2-3; Борисенко В. Тернистий шлях державотворення // Київ. старовина. - 1994. - № 1; Рудакевич О. Політична культура України: руйнація та шляхи відновлення. Розбудова держави. 1995. - № 1; Грабовський С., Шкляр Л. Українська державність: політико-правовий аспект // Вісник Академії наук України. - 1993. - № 5. та ін.

лемі державності¹. Особливо слід відзначити в зв'язку з цим те значення, що мала Всеукраїнська наукова конференція "Історична наука на порозі XXI століття" /Харків, листопад 1995 р./, яка підбила підсумки багаторічних наукових досліджень, накреслила шляхи подальших наукових пошуків. Як наголошувалось у доповіді директора Інституту історії НАН академіка В.А.Смолія, сьогодні найважливішим завданням повинно бути комплексне, інтегральне дослідження вітчизняної історії, розгляду її в тісному зв'язку зі світовим історичним процесом. Відносно нашої проблеми на конференції зауважувалось, що "будівництво незалежної української держави справляє благотворний вплив на відродження і збагачення національних традицій української історіографії, водночас сам державотворчий процес потребує наукового обґрунтування, в т.ч. і на основі уроків історії, здобутків історіографії"².

Збагачення джерелової бази в умовах сьогодення відбувається в основному за рахунок розшукування і введення в науковий

¹ Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали "круглого столу" // Укр. істор. журн. - 1990. - № 2; Шляхи цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують. Матеріали "круглого столу" // Укр. істор. журн. - 1992. - № 9; У пошуках історичної правди. Матеріали "круглого столу" // Укр. істор. журн. - 1991.-№ 10; Українська державність: історія і сучасність // Матеріали респ. наук. конф. - К., 1993 та ін.

² Калакура Я.С. Відродження традицій української національної історіографії / Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. - Харків, 1995. - С. 130.

обіг нових матеріалів, передруку джерел дореволюційної доби¹. В цьому плані слід відзначити останні наукові розвідки Мицика Ю.А.², що являють собою значний внесок у дослідження історії становлення української державності на протязі багатьох століть. Деякі аспекти проблем державотворення знайшли відбиття у ряді дисертаційних досліджень³. В дисертації М.Томенка зроблена спроба проаналізувати діяльність політичних партій і рухів у боротьбі за незалежність і демократію, узагальнені причини і фактори, що заважали реалізації створення самостійної держави. Дисертаційне дослідження І.А.Логвиненка порушує значне коло проблем, пов'язаних зі станом, розвитком, досягненнями і втратами у будівництві української держави за часів Центральної Ради.

¹ Архів Коша Запорозького. Приватне листування Петра Калнишевського // Київ. старовина. - 1992. - № 3; Даріуш, або журнал // Київ. старовина. - 1993. - № 6; - 1994. - № 1; Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии // Укр. істор. журн. - 1993. - № 7-9; Пересторога України // Укр. істор. журн. - 1991. - № 5 та ін.

² Мицик Ю.А. Перший історико-політичний трактат // Укр. істор. журн. - 1991. - № 5; його ж. Новоявлений лист Мухамед Гірея ІУ до Б.Хмельницького // Архіви України. - 1989. - №5; - його ж. Де шукати нові джерела до історії Хмельниччини? // Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність / Матеріали наук. конференції. - Харків, 1995. - С. 37-39 та ін.

³ Томенко М.В. Проблема державності в програмних документах та діяльності сучасних політичних партій України / історико-політичний аналіз // Автореф. дис. ... канд. істор. наук. - К., 1992; Логвиненко І.А. Політична діяльність Української Центральної Ради // Автореф. дис. ... канд. істор. наук. - Дніпропетровськ, 1993 та ін.

Для вирішення завдань концептуального характеру і дотримання методологічних принципів значну допомогу надали монографії та докторські дисертації А.М.Черненка, В.К.Якуніна¹. Так, у монографії А.Черненка порушуються і питання виникнення та розвитку українського державотворення, а у дисертації В.Якуніна висвітлена проблема становлення історичних знань в Україні.

Новим явищем в історіографії, що стало можливим в умовах відродження незалежної Української держави, стала широка публікація літератури української діаспори². Праці таких відомих істориків, як Борис Крупницький, Омелян Пріцак, Аркадій Жуковський; Іван Лисяк-Рудницький, Орест Субтельний, Любомир Винар та ін. збагатили історіографію України і наші уявлення про становлення власної державності. Видатним явищем в нашій країні стало видання фундаментальної "Енциклопедії українознавства", здійснене за допомогою провідних вчених, політичних та громадських діячів українського зарубіжжя³.

Безперечно, огляд джерел та літератури з обраної пробле-

¹ Черненко А.М. Українська національна ідея. - Дніпропетровськ, 1994; Якунін В.К. Становление и развитие историко-партийной науки на Украине. Октябрь 1917 - вторая половина 30 годов // Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. - К., 1989.

² Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів, 1991; Субтельний О. Україна. Історія. - К., 1992; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. - К., 1993; Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали. - Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993 та ін.

³ Енциклопедія Українознавства. Т. I-2. - К., 1993.
Див. також: Енциклопедія Українознавства. Т. I-3. - Львів, 1993.

ми свідчить про те, що вітчизняними дослідниками зібрано величезний фактичний матеріал, проведено досить плідну пошукову і дослідницьку роботу щодо вивчення теоретичних і практичних аспектів становлення української державності. Але, безумовно, це не заперечує необхідності подальшої роботи по створенню спеціальних досліджень, які б мали системний, комплексний характер, узагальнювали новітні досягнення суспільствознавства. Надалі розробка цієї проблеми повинна вестись з урахуванням вивчення проблем, які ще не знайшли свого необхідного дослідження, або висвітлювалися упереджено, однобічно, в деяких випадках - відверто негативно. Слід також зазначити, що з відомих причин сьогодні майже відсутні праці з історії української державності новітнього періоду. Ще потребують осмислення і ґрунтовного аналізу при створенні нових синтетичних праць з вказаної проблеми і ті вагомні видання, що вміщено в іноземній українознавчій періодиці і зарубіжній історіографії, які стають все більш доступними для дослідників.

Мета і завдання дослідження. Політичне, наукове і практичне значення проблеми, наявність великого фактичного матеріалу, створення значної кількості праць, в яких висвітлюються окремі проблеми української державності, вдосконалення методів наукової праці роблять завдання підготовки історіографічної праці з названої проблеми не тільки необхідним, але й можливим.

Враховуючи це, дисертант ставить перед собою такі завдання:

- вивчити процес становлення і розвитку історичних досліджень про українську державність IX - початку XX століть;
- на базі широкого кола джерел та вітчизняної і світової

історіографічної спадщини проаналізувати сучасне становище та можливі перспективи наукової розробки цієї важливої проблеми;

- узагальнити накопичений досвід в осмисленні змісту та головних напрямків формування української державності;

- підготувати практичні рекомендації, які, на нашу думку, дадуть можливість допомогти дослідникам у подальшій розробці актуальних питань вітчизняної історіографії розвитку та становлення українського державотворення.

Основним методом дослідження став проблемно-хронологічний і частково порівняльно-історичний, коли мова йде про аналіз однопорядкових явищ в соціально-політичному, культурному відношенні, продовженні і спадковості національних державницьких традицій. При вирішенні поставлених у дослідженні проблем автор намагався досягти відповідності своїх наукових пошуків основоположним методологічним принципам наукової об'єктивності, всеспільності та історизму.

Наукова новизна і практичне значення роботи полягає в тому, що здійснена спроба комплексного дослідження історіографії української державності IX - поч. XX ст. в якісно новій політичній ситуації, коли Україна вирішує проблему зміцнення власного суверенітету і незалежності як самостійна держава, що визнана світовим суспільством. В дисертації вводиться до наукового обігу значне число нових джерел і літератури, узагальнюється позитивний досвід, накопичений зусиллями попередніх поколінь дослідників по цій проблемі. Здійснений автором аналіз процесу розвитку та становлення української історіографії про державність IX - початку XX століть може бути використаний під час підготовки узагальнюючих праць з вітчизняної історичної науки, державного права, у викладанні відповідних курсів суспільних наук, а також у виховній роботі з молоддю. Разом з

тим, окремі рекомендації та пропозиції, на думку автора, можуть сприяти поглибленню і подальшій розробці малодосліджених проблем історіографії української державності, особливо в період Радянської влади і новітнього часу.

Джерельною базою дисертації, як вже вказувалось, є не тільки історичні документи різного характеру /літописи, пам'ятки, універсали, документи політичних партій, їх програми, статuti та ін./, відповідне наукове використання яких, безперечно, оприяло висвітленню проблем, що вивчаються, але й мемуарна література, праці видатних істориків минулого, які містять дуже цінний фактичний матеріал, дають змогу глибше проаналізувати реалії досліджуваного періоду. При цьому автор намагався зосередити увагу на аналізі конкретних досягнень дослідників цієї важливої проблеми, не ігноруючи критики застарілих поглядів чи хибних оцінок, які були звичайним явищем з погляду на тогочасні офіційні установи та стан розробки накреслених питань, дотримуючись одночасно об'єктивності щодо справжнього наукового внеску попередників з вивчення теми.

Апробація дослідження. Головні висновки і положення дисертації обговорювались на засіданнях сектору історичних дисциплін Харківського державного педагогічного університету. Автором також видано методичний посібник для викладачів і студентів "Українська державність: історико-політичний аспект". Підсумки дослідження дисертантом доповідались на науковій конференції "Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність" /Харків, жовтень 1995 р./, на наукових конференціях в Харківській державній академії технології та організації харчування та Харківському державному університеті і викладено у кількох публікаціях.

П. СТРУКТУРА Й ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, заключення, додатків, списку використаних джерел і літератури. Така структура, на думку автора, найбільш повно відповідає поставленій меті дослідження.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її хронологічні межі, мета і основні завдання дослідження, аналізується стан наукової розробки і джерельна база проблеми, розкривається наукова новизна і практичне значення дисертації.

Сучасний етап розвитку історичної науки характеризується посиленою увагою до проблем теорії і методології історичного пізнання.

Вивченню та їх аналізу присвячений перший розділ "Теоретико-методологічні аспекти українського державотворення", який узагальнює існуючі погляди і результати історіографічних досліджень в цій галузі.

Розробка даної теми пов'язана з відповідним науковим використанням праць видатних українських істориків. В цьому плані важливе значення мали праці М.І.Костомарова, який одним із перших у вітчизняній історіографії запропонував якісно новий підхід до історичних джерел і явищ. З погляду на проблему державності найбільшим зевокванням його була постановка і обґрунтування ідеї самобутності українського народу та його історії. Головним методологічним надбанням іншого вченого, В.Антоновича, як підкреслюється в дисертації, було відношення до історії як головного фактору національного самопізнання. Наявність оригінальних концептуальних та методологічних настанов у творчій спадщині цього вченого, незважаючи на те, що він взагалі неприхильно оцінював державність, безумовно сприяє збагаченню

вітчизняної теоретико-методологічної бази української історіографії. Обґрунтування історично-неперервного процесу українського життя, велика заслуга в якому належить М.С.Грушевському, слід розглядати як одне з головних теоретико-методологічних положень української історіографії. Воно в повній мірі дає відповідь щодо доречності історико-правних підстав українського народу мати свою власну державу. Як продовження цієї лінії слід розглядати діяльність представників державницької школи, які внесли значний вклад у розробку теоретико-методологічних засад історичних досліджень по нашій темі.

Аналіз проблеми дає підстави для висновку, що підсилення методологічної спрямованості досліджень, де чинником слугує державність, сприятиме підвищенню наукової ефективності сучасних праць з історії українського державотворення.

У другому розділі "Українська державність періоду княжої доби" аналізується та узагальнюється процес становлення історичних знань про виникнення української держави - Київської Русі і спадкоємність її традицій Галицько-Волинським князівством. Послідовне співставлення джерельних розвідок, авторських міркувань дозволяє дотримуватись тієї думки, що саме в IX столітті відбувається становлення перших елементів українства та його державності.

Особлива увага у розділі звертається на неможливість отождення української історії з російським історичним процесом. Велике значення надається аналізу формування ознак державності: виникненню правової системи і створенню офіційної ідеології, одним із важливих елементів якої слід вважати християнство. В результаті цього, на думку багатьох дослідників, було не тільки зміцнено державницькі основи, але й досягнуто небаченого розквіту українських земель.

Таким чином, у даний період український народ мав свою державність, що забезпечувала певну політичну й економічну незалежність, збереження національно-культурних традицій, що й знайшло відображення в історіографічних дослідженнях.

У третьому розділі "Становлення української держави в ХУІ-ХУІІІ ст." проаналізовані основні напрямки розробки питань історіографічного характеру щодо українського державотворення вказаного періоду. Дослідники схильні розглядати усвідомлення козацтвом свого значення і місця в політичному житті українських земель як важливого фактору безперервності традицій державного будівництва, започаткованих ще в давньоруські часи.

Показовим є розбіжність в оцінках Гетьманської держави і самого Б.Хмельницького. У розділі це відображено як протиставлення протилежних думок та оцінок, які були притаманні дослідникам минулого і сучасності.

Окремо розглядається проблема українсько-російських відносин, насамперед змісту договору 1654 р. У розділі йдеться про те, що останнім часом в дослідженнях має місце відтворення історичної правди про передумови і процедуру його укладання, розкриття державно-політичного характеру і юридичної природи його, а також тяжких, що є найголовнішим, наслідків договору для українського народу.

Чільне місце у розділі належить аналізу історіографічних досліджень, присвячених питанням державного розвитку в період після Б.Хмельницького. Автор доходить висновку, що в концептуальному відношенні більшість дослідників дотримуються тези про неминучу втрату державної незалежності. Проте здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що в ці часи все ж було продовжено становлення державності в історично обумовлених українських землях, закладено міцний фундамент у вигляді ство-

рення інститутів влади, появи першої в Європі демократичної Конституції та ін.

У четвертому розділі "Боротьба українського народу за суверенітет і державність в 1917-1920 рр." проаналізовано і узагальнено історичні розвідки про виникнення української державності на початку ХХ століття.

Звертається увага на те, що ідеї незалежності і самостійності в тій або іншій формі були квінсенцією програмних документів виключно усіх політичних партій і рухів України цього періоду. Серед інших питань дослідниками надано пріоритет вивченню проблеми законотворчої ініціативи за часів УНР, відносинам з російським урядом та ін.

Зроблена спроба проаналізувати намагання українського народу зберегти державність, народжену в умовах Гетьманату. Залишається лише гадати, яким би міг бути розвиток української держави у разі продовження періоду перебування П.Скоропадського у владі. Важливим доказом неспроможності українських державників у цей період, на що вказується в розділі, зберегти державність є невміння, а то й небажання використати попередній досвід, врахувати чисельні помилки, зроблені державними адміністраціями.

Все це дає підстави наголосити на тому, що досвід розбудови української держави у 1917-1920 рр. є важливою умовою сучасного державного будівництва, необхідності концентрації можливостей народу, усіх його верств на користь відновлення і зміцнення реального суверенітету України.

У заклученні резюмовані результати дослідження, сформульовані висновки і рекомендації, які, на думку дисертанта, могли б сприяти активізації зусиль дослідників зі створення нових синтетичних праць, присвячених українській державності, підви-

щенню їх науковості, джерельній обґрунтованості. Зокрема, зазначається, що українська державність, народившись у глибині віків, еволюціонувала від найпростіших до високоорганізаційних форм політичної організації, переживала періоди піднесення й занепаду. Проте ідея власної державності ніколи не згасала в свідомості українського народу.

Глибинний зміст цієї думки, яка є пріоритетом в працях дослідників, полягає в тому, що зміни політичного становища українських земель не в змозі були перервати державотворчих процесів.

У боротьбі проти Речі Посполитої відбувається формування козацької державності. Своїми працями дослідники прагнуть довести, що, незважаючи на недовгий час існування цієї унікальної і самобутньої державної організації, на те, що вона охоплювала тільки частину української території, великим є її значення для розвитку національної свідомості. При наявності неоднозначних оцінок одне залишається фактом безсумнівним і вірним: значення Козацької держави як яскравого спалаху української державної ідеї, блискучого зразка самореалізації народної волі.

Існування незалежної української держави було небезпечним для царського уряду, Росії з погляду на його власні імперські амбіції. Проте переважна більшість дослідників поділяють думку про те, що не тільки політика царської адміністрації, але й неспроможність наступників славного гетьмана Б.Хмельницького довести справу створення незалежної України до логічного результату були головними причинами руйнації української державності у ХУІІІ ст. Та вже наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. відбувається відродження національної ідеї, виникають і поширюються

ідеї про здобуття українським народом незалежності, про що йдеться в дослідженнях з нашої проблеми. Фахівців об'єднує важливість вивчення досвіду процесу побудови незалежної демократичної української держави у 1917-1920 рр., розуміння наповнення вітчизняної історичної науки реальним змістом, що відповідає найбільш глибоким тенденціям розвитку суспільства і держави.

В кінцевому підсумку аналіз праць дозволяє зробити висновок, що створення сучасної української держави має спиратися на історичний досвід державотворення в IX - на поч. XX ст., слугувати реалізації, використанню будь-яких альтернатив, спроможних якнайкраще і в короткий термін привести до прогресу і національного піднесення.

Виходячи з цього, пропонуються такі практичні рекомендації, які дисертант вважає слушними і доречними відповідно до мети підвищення ефективності розробки питань українського державотворення:

- вивчення історії становлення української державності повинно здійснюватись з метою відкриття основних законів, що розкривають певні явища історичного життя українського народу;

- майбутні історичні дослідження з вказаної проблеми вимагають більш глибокого аналізу з точки зору наявності, подібності, запозичень в державній організації та суспільному ладі України на різних етапах історичного розвитку, концептуальної єдності;

- необхідно продовжувати вивчення державотворчих процесів, які відбувалися на обумовлених українських землях, поклавши за основу ідею безперервності;

- більшої конкретизації і наукового обґрунтування потребують ті питання української державності, які пов'язані з історією, культурою та і. сусідніх держав і народів. Перш за все, це стосується Росії та Польщі;

- аналіз державотворчої діяльності українських урядів на різних історичних етапах повинен вестись на користь врахування багатівікового національного досвіду, в т.ч. й негативного щодо розбудови сучасної Української держави, слугувати історичним підґрунтям нинішнього національного відродження;

- вирішення практичних завдань становлення української державності вимагає також більш глибокої розробки теоретико-методологічних аспектів проблеми, всебічного аналізу історичної спадщини українського народу;

- слід звернути увагу на підсилення роботи з виявлення та публікації нових документів, перевидання дореволюційної історико-літературної джерельної бази;

- використовувати знання про українську державність у практичній діяльності, у виховній роботі в збройних силах, органах правопорядку та ін.;

- з метою вивчення історичного досвіду українського державотворення ширше використовувати можливості навчального процесу: створення, наприклад, таких спецкурсів, як "Українська державність: історико-політичний нарис", "Історія українського державотворення і сучасність", розробка вказаних проблем в окремих темах відповідних курсів та ін.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

I. Вітчизняна історіографія становлення української державності / Перспективи розвитку масового питання и торговли в условиях перехода к рыночной экономике. Тезиси докладов междунар. конф. - Харьков, ХДАТОХ, 1994. - С. 231-232.

2. Українська державність: історико-політичний аспект. Науково-методичний матеріал для викладачів та студентів. - Харків, ХДАТОХ, 1995. - 16 с.
3. Український національно-державницький фактор у другій світовій війні / історіографія проблеми / / Україна в роки Великої Вітчизняної війни. Тези доповідей наук. конф. - Харків, ХДУ, 1995. - С. 3-4.
4. Вітчизняна історіографія формування української державності періоду Визвольної війни / Визвольна боротьба українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького за українську державність. Матеріали наук. конф. - Харків, ХДУ, 1995. - С. 51-52.

Миносян А.С. Становление украинской государственности в IX - начале XX столетия./историография проблемы/. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. - Днепропетровский государственный университет. - Днепропетровск, 1996.

В диссертации рассматриваются вопросы развития исторических знаний об украинской государственности IX - начала XX ст. Предпринята попытка комплексно рассмотреть названную проблему, подвергнуть тщательному анализу значительное количество новых источников и литературы. Важное место в работе занимают вопросы совершенствования теоретико-методологической базы отечественной историографии, обобщения исторического опыта государственного строительства в Украине и связи его с реалиями современности. Обращается внимание на исторически обусловленную правомерность украинского народа иметь суверенное государство.

Ключові слова: державність, суверенітет, дослідження.

Minosyan A. S. Formation of the Ukrainian State System in IX-at the beginning of the XX century./Historiography of problem. Manuscript. The thesis for receiving the candidate's degree of historical sciences in speciality 07.00.01 - the History of Ukraine, Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1996.

The thesis deals with the problems of historical knowledge development of the Ukrainian State System in IX-at the beginning of the XX century. An attempt to study the above-mentioned problem was made in all respects, a great number of new sources and literature being analyzed thoroughly. The problems of theoretical - methodological base improvement of national historiography are of great importance. In addition to general conclusions of historical experience of the Ukrainian State formation and its ties with the present time have been made. Special attention is paid to a historically stipulated rightfulness of the Ukrainian people to have a sovereign state.

Об'єм 1,5 др. а.	Підписано до друку 28.03.96 р.
	Обл.-друк.а. - 1,25
Тираж 100 пр.	Формат паперу 60x84 1/16
	Зам. 22/II4

Друкарня ХВУ, м. Свободн, 6

007917

AB 34.839

AB 34.839